

100 jaar leerplicht in België: en nu de kleuters?

Katrien Van Laere en Michel Vandenbroeck (Universiteit Gent)

URN:NBN:NL:UI:10-1-100764

Samenvatting

Honderd jaar na de invoering van de leerplicht discussiëren Belgische en Vlaamse beleidsmakers nog steeds over de aanvang van die leerplicht. Net als in de jaren 1960 en 1970 wensen sommige beleidsmakers de leerplicht te verlagen om gelijke kansen aan elk kind te bieden. Met kan echter zich afvragen waarom meer onderwijs de oplossing zou zijn, indien we vaststellen dat het onderwijssysteem de ongelijkheid van kansen reproduceert. We schetsen een historisch overzicht van deze discussie en vanuit die analyse plaatsen we een kritische kanttekening bij de manier waarop het IVRK het recht op leren vertaalt in een schoolplicht. We zien immers een spanning tussen het recht op leren (artikel 28) en het recht op zorg, welbevinden en het belang van het kind, maar ook met het respect voor de visie van ouders (artikel 5).

Inleiding

Honderd jaar na de invoering van de leerplicht voor kinderen vanaf zes jaar, duikt in België opnieuw de discussie op over de vervroeging van deze leerplicht. Dat is niet nieuw. De inkt van de wet op de leerplicht was nauwelijks opgedroogd of het debat over de uitbreiding ervan begon (De Vroede, 1970; Van den Eede, 1969). Politieke discussies over het leerplichtbeleid werden sinds de jaren 1930 gekenmerkt door een vraag om de leerplicht te verlengen naar boven toe. Vanaf het midden van de jaren 1960 ontstond ook de gedachte om de leerplicht te vervroegen (De Ceulaer, 1990). Een mogelijke 'leerplichtverlaging' of 'leerplichtvervroeging' verdween rond 1981 opnieuw uit de publieke belangstelling. In het nieuwe millennium kwam de leerplichtverlaging opnieuw op de politieke agenda en ze is er sindsdien niet meer uit geweest. Meerdere politieke partijen schreven de leerplichtverlaging in hun verkiezingsprogramma bij de verkiezingen van 2014 en ook onderwijs economen, sociologen en psychologen

■ Correspondentieadres: Katrien.VanLaere@UGent.be

zoals Nicaise, Elchardus en Duyck pleiten hier geregeld voor (*Knack*, 3/9/2012, 12/3/2014, 14/5/2014; Nicaise & Desmedt, 2008). In dit hoofdstuk nemen we eerst en vooral een historisch perspectief in, waaruit blijkt dat noch de zorg om ongelijke kansen in het onderwijs, noch de vraag naar uitbreiding van de leerplicht nieuw is. We interesseren ons daarbij in de eerste plaats voor de probleemdefinities die het debat voeden en de legitimeringen die men naar voor schoof om in de regelgeving in te grijpen. We doen dat aan de hand van historische bronnen, onder meer uit het archief van Minister Ramaekers in het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (periode 1977-1980) en het archief van Minister Coens in het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (periode 1980-1992), evenals uit het digitaal archief van het Vlaams Parlement (periode 1992-2014), tenzij anders vermeld. Voor de vroegste periode (1968-1977) baseren we ons op enkele overzichtswerken (Brackeva, 1986; De Ceulaer, 1990; De Croo, 1977). Daarna willen we enkele kritische bedenkingen bij een mogelijke leerplicht voor kleuters plaatsen. Zoals in het 25-jarig Internationaal Verdrag Inzake de Rechten van het Kind juridisch bepaald is, heeft elk kind recht op leren en onderwijs dat zich richt op de gehele ontplooiing van kinderen (Artikel 28 en 29). Men gaat er (ook in het verdrag) al te gemakkelijk van uit dat het recht op onderwijs best vertaald wordt in een leerplicht om zo het recht op leren te waarborgen. Onze analyse wil er evenwel op wijzen dat dit wat kort door de bocht is. Het is immers niet evident dat elke kleuter ook steeds even veel leert op school. Maar vooral blijkt dat een recht op leren (Artikel 28) en een recht op nodige zorg voor het welzijn van kinderen (artikel 3), bij jonge kinderen niet altijd goed samen sporen.

De vervroeging van de leerplicht: een oud debat

De gouden jaren 1960: de democratiseringsgedachte

Geïnspireerd door eerdere voorstellen van onderwijskundigen zoals Dujardin in 1962, stelde senator Bascour van de liberale PVV in 1968 voor om de aanvangsleeftijd van de leerplicht te verlagen van 6 naar 5 jaar. Hij zag dit als een middel om het zittenblijven in het eerste leerjaar te doen dalen. Bascour stelde dat er weinig financiële gevolgen zouden zijn voor zo'n verlaging van de leerplicht, gezien de meeste vijfjarigen reeds waren ingeschreven in het kleuteronderwijs (Brackeva, 1986). Niet veel later, onder de Christelijke-socialistische regering Eyskens V, wierp Minister van Onderwijs voor de Franse Gemeenschap Abel Dubois van de socialistische PSB zich ook op als de verdediger van de 'schoolplichtvervroeging'.¹ Hij beoogde hiermee het selectieve karakter van het lager onderwijs voor kinderen uit minder begunstigde milieus gevoelig te verminderen. Vijfjarigen konden naar een overgangsklas die hen een psychosociale voorbereiding op het lager onderwijs zou aanbieden. Zo kreeg het kleuteronderwijs voor het eerst de expliciete taak om *schoolrijpheid* te bevorderen en *sociaal-culturele handicaps* van kinderen weg te werken. Zijn voorstel ging gepaard met

een pedagogisch experiment waarin Dubois benadrukte dat men het kind als een fysieke, affectieve, intellectuele en sociale persoon in wording, als uitgangspunt moest beschouwen in de klasactiviteiten (Brackeva, 1986). De groeiende bekommernis om de 'socio-culturele achterstand' van kinderen weg te werken, werd gedeeld door de Minister van Onderwijs voor de Vlaamse Gemeenschap Willy Claes van de socialistische BSP. In 1972 startte hij open discussies met alle onderwijsnetten over een mogelijke verlaging naar 5 jaar en een brede heroriëntering van het kleuter- en lager onderwijs via het VLO (Vernieuwd Lager Onderwijs). Dit project ambieerde om een continue en totale ontwikkeling van elk kind tussen 2,5 en 12 jaar te waarborgen door de kleuterschool en de lagere school te integreren en een eenduidig pedagogisch klimaat te ontwikkelen (Brackeva, 1986). In die eerste periode van de jaren 1960 kwam de idee voor een verlaging van de leerplicht initieel uit liberale hoek en werd het verder ontwikkeld in socialistische milieus waarbij men de kansen van arbeiderskinderen wilde verhogen. Men streefde daarbij naar een 'holistische' aanpak' (al werd dat toen nog niet zo genoemd) waarbij zorg en leren gecombineerd zouden worden.

De jaren 1970: economische crisis en de leerplicht

Vanaf het midden van de jaren 1970 sloeg de economische trend om en er vond een lange periode van recessie plaats. België kampte met de grootste economische crisis sinds de Tweede Wereldoorlog. Voorstellen inzake een leerplichtverlaging werden meer en meer geïnstrumentaliseerd voor het bestrijden van de werkloosheid, zij het op verschillende manieren (De Ceulaer, 1990). Onder de christelijke-liberale regering Tindemans I introduceerde PVV onderwijsminister Herman De Croo zijn onderwijsvernieuwingsideeën om een antwoord te bieden op een technische revolutie en groeiende werkonzekerheid (Brackeva, 1986). De school moest een middel worden om zichzelf te realiseren in toekomstige onzekere tijden (De Croo, 1975). Hij stelde een nieuwe onderwijsstructuur voor in combinatie met een verlaging van de leerplicht naar 5 jaar: de kleuterschool zou voortaan tot 5 jaar zijn en het lager onderwijs zou uit twee cycli bestaan: 5-8 jarigen en 8-11 jarigen. Voor vijfjarige 'schoolrijpe' kinderen wou hij een 'speelleerklas' inrichten in het lager onderwijs waar men al zou starten met het aanleren van basisvaardigheden zoals rekenen, schrijven en lezen, zodat *'de voorwaarden worden geboden voor een zo gunstig mogelijk verloop van de schoolloopbaan van elk kind'* (De Croo, 1977, p. 19). De schoolrijpheid van kinderen zou gemeten worden met een schoolrijpheidstest. Hierin zagen onderzoekers van de Katholieke Universiteit Leuven en de Vrije Universiteit Brussel een contradictie, omdat De Croo tegelijkertijd de achterstanden van kinderen uit minder begunstigde milieus wilde wegwerken en het zittenblijven tegengaan. Bovendien bekritiseerden de ouderverenigingen en de christelijke werknemersbond het ACW de focus op economische doelstellingen waarin rendement en prestatie centraal staan. Deze nieuwe structuur zou vooral 'meerbegaafde' kinderen bevoordelen (Brackeva, 1986; De Ceulaer, 1990). Ondanks deze negatieve reacties

startte minister De Croo een innovatieproject in 7 rijksscholen. Ook de onderwijsminister van de Franstalige gemeenschap, Antoine Humblet van de christen democratische PSC, introduceerde de idee van een *cycle 5-8* in combinatie met een leerplichtverlaging naar 5 jaar. Beide ministers slaagden er niet in om dit in een wet om te zetten (Brackeva, 1986; De Ceulaer, 1990).

De christendemocratische, socialistische en Vlaams-nationalistische regering Tindemans II gaf absolute voorrang aan het bestrijden van werkloosheid. In het regeerakkoord van 1977 stelde ze voor de eindleeftijd van de leerplicht van 14 naar 16 jaar op te trekken om zo de latere tewerkstellingskansen van jongeren te bevorderen. Het was ook voor het eerst dat een leerplichtvervroeging (naar 5 jaar) het regeerakkoord haalde, om *'de strijd aan te binden tegen de sociaal-culturele ongelijkheden en de affectieve handicaps, zodat zij niet tot uiting komen in de schoolse achterstand'* (Regering Tindemans II, 7/6/77, p. 23). De beide onderwijsministers Jef Ramaekers (BSP) en Joseph Michel (PSC), zetten deze regeerintentie om in meerdere wetsontwerpen (De Ceulaer, 1990).

Met een verlaging van de leerplicht² naar 5 jaar beoogde men de 'schoolweerbaarheid' van jonge kinderen te vergroten en de overgang naar de basisschool te versoepelen (*Het Nieuwsblad*, 1/09/1977; *Vooruit*, 4/2/78). De minister benadrukte dat het niet de bedoeling kan zijn dat kleuterleidsters vijfjarigen allerlei technieken in het lezen, schrijven en rekenen opdringen. De focus moest op speelse activiteiten liggen, waardoor kinderen in betere voorwaarden tot het systematisch en meer intentioneel gericht leren gebracht werden (*Het Belang van Limburg*, 23/11/78; Ramaekers, 1977, 1979; *Tribune*, 24/1/78). Met een leerplicht op 5 jaar hoopte Ramaekers vooral kinderen te bereiken die tot de 'minst bedeelde milieus' behoren en niet naar school gingen (*Het Laatste Nieuws*, 6/12/77; *Vlaams Weekblad*, 5/12/77). Voor de socialisten mocht het behalen van een kwalificatie niet afhankelijk zijn van sociale afkomst. Onderwijs en opvoeding beoogden een culturele, sociale, politieke en economische ontvoogding van kinderen en volwassenen (Colebunders, 1980). Door kinderen uit minder bedeelde milieus vroeger in te laten stromen wilde men *leermoeilijkheden* en *affectieve stoornissen* opvangen en *milieu-achterstanden inlopen* (*Volksgazet*, 9/2/78). Tegelijk wilde men de kinderen een breder sociaal milieu aanbieden om hun karakter te ontplooiën en om zich te integreren in de gemeenschap (*Vlaams Weekblad*, 5/12/77; *Volksgazet*, 9/2/78). De school kon dit echter niet alleen. Zich beroepend op wetenschappelijk onderzoek over stimuleringsprogramma's voor arbeiderskinderen, onderstreepte de minister dat ook ouders verantwoordelijk zijn voor de opvoeding. Hij problematiseerde *'de mentaliteit van heel wat ouders die de school als makkelijke parkeerplaats voor hun kinderen beschouwden en oordeelden dat ze daar moeten opgevoed worden'* (*Knack*, 24/08/77, p. 12)

Om zijn ideeën politiek verkocht te krijgen, verwees hij naar het feit dat circa 95% van de kleuters reeds ingeschreven waren in het kleuteronderwijs (*Rode Vaan*, 1/12/77; *Vlaams Weekblad*, 5/12/77). Bovendien zou de verlenging van de leerplicht (naar onder en naar boven) nieuwe tewerkstelling

in het onderwijs creëren, wat een topprioriteit was voor de regering (De Smet, 1977; *Rode Vaan*, 1/12/77; *Standaard*, 25/6/1977). Zijn voorstel sloot ook aan bij de vernieuwingsexperimenten in beide taalgemeenschappen (VLO en 'cycle 5-8') (Ramaekers, 1977, 1979). Buiten enkele lokale ouderverenigingen van het officieel onderwijs, stonden de meeste ouderverenigingen (NCOV, CNAP en CNP) en het Katholiek onderwijs om verschillende redenen sceptisch tegenover het nieuwe wetsvoorstel. Hoewel men zich principieel niet kante tegen het wegwerken van 'socio-culturele achterstanden', was er volgens hen meer onderzoek nodig over de impact van het vroegtijdig schoolgaan op de latere schoolloopbaan; over wie de 5 % kinderen zijn die niet naar school gaan; over de goede klasnormen en pedagogische omkadering (Brackeva, 1986; *Het Belang van Limburg*, 21/12/77; *Vlaams Weekblad*, 5/12/77). Bovendien stelde men de vraag of het niet beter was om de eerste jaren van de lagere school te *ontscholen* door meer te *verkleuteren* en *verspeelsen* in plaats van kleuters voor te bereiden op de 'echte school' (De Smet, 1977). Het grootste knelpunt zagen de katholieken in het bewaren van de schoolvrede. Om de schoolplicht/leerplicht te verlagen, moest er eerst een consensus zijn over de rationalisatieplannen van het basisonderwijs, wat volgens het NCOV en katholieke arbeidersorganisaties zoals het COV en ACW tot mini-schooloorlogen zou kunnen leiden (Brackeva, 1986; De Ceulaer, 1990; De Smet, 1977; *Volksmacht*, 13/6/78).

Kortom, hoewel de verlenging van de schoolplicht (naar onder en naar boven) met specifieke aandacht voor kansarme leerlingen in alle regeerakkoorden van 1977 tot en met 1981 (Tindemans II, Martens I, II, III, IV, Van den Boeynants I, en Eyskens I) stond, en ondanks meerdere wetsontwerpen (20/12/1977, 12/7/1979, 18/12/1980, 5/5/1981), is het echter nooit tot een wet gekomen.

De jaren 1980 en '90: Interludium

In 1980 nam de tegenstand ten aanzien van een verlaging van de leerplicht verder toe, vooral van de Franstalige ouderverenigingen en de PSC. Men vreesde dat het kleuteronderwijs zou verschoonsen door het schoolse leren te introduceren bij jonge kinderen. Men drong aan op het principe *inciter plutôt qu'obliger* (Conseil National Des Parents, 1980; De Ceulaer 1990). Ouders werden beter aangemoedigd om het leerrecht van hun kind te waarborgen in plaats van hen te verplichten om hun kind naar school te sturen. Onder deze druk borg het Franstalige onderwijskabinet de idee van een verlaging op. Toch bleef de socialistische Nederlandstalige minister Calewaert (BSP) wetsontwerpen indienen (18/12/1980 en 5/5/1981) om de schoolplicht te verruimen naar zowel onder als boven (De Ceulaer, 1990). Vanaf 18 december 1981, onder de nieuwe regering Martens V, maakte onderwijsminister Daniël Coens van de christendemocratische CVP werk van een verlenging van de leerplicht van 14 naar 18 jaar (Coens, 1985). Hij argumenteerde echter ook tegen een vervroeging van de leerplicht naar 5 jaar. Hij verwees naar de spontane scolarisatie van vijfjarige

kleuters, die reeds hoog was, en het feit dat de leerplicht in andere landen ook slechts op 6 of 7 jaar begon (Coens, 1982). Hij waarschuwde tegen een eerste leerjaar in de derde kleuterklas waarin men rekent, leest en schrijft in plaats van te spelen, te zingen en te lachen en verwees daarmee naar de kritiek van de Franstalige ouderverenigingen (Brackeva, 1986; Commissie voor opvoeding wetenschapsbeleid en cultuur, 9/6/1983; Conseil National Des Parents, 1980). De VLO-experimenten bleven ondersteund door de minister, maar werden uiteindelijk niet uitgebreid naar alle scholen. Vervolgens bleef het twee decennia stil over de aanvangsleeftijd van de leerplicht, zowel in de parlementaire wereld als in de pressiegroepen. Tijdens de derde staats hervorming, in 1988, werd in-tussen beslist om de bevoegdheid van onderwijs grotendeels aan de gemeenschappen over te dragen. Enkel het bepalen van het begin en het einde van de leerplicht was en is de bevoegdheid van de federale overheid gebleven.

Het nieuwe millennium: de terugkeer van de leerplichtverlaging

In 1998 vonden in het Vlaams parlement voor het eerst opnieuw discussies plaats over het verlagen van de leerplicht. Aanleiding was de bespreking van het ontwerp van een decreet over etnisch-culturele minderheden. Liberaal Volksvertegenwoordiger Marleen Vanderpoorten (VLD) beschouwde de verlaging van de leerplicht als een maatregel om de positie van allochtone kinderen in het onderwijs te verbeteren. Dit pleidooi kreeg echter weinig aanhang (Vlaams Parlement, 1998, 1999). In de Franse gemeenschap leefde de discussie opnieuw op in 2000, naar aanleiding van de algemene invoering van de 'cycli 5-8' en '9-12' in alle basisscholen van de Franstalige gemeenschap. Voortaan zouden de derde kleuterklas en de eerste twee leerjaren als één pedagogisch geheel georganiseerd worden. De Franstalige Onderwijsminister Jean-Marc Nollet van de groene partij Ecolo stelde een verlaging naar 5 jaar voor om de 'cyclus 5-8' een meer wettelijke basis te geven. Hij stelde dat het algemeen geweten is dat wanneer kinderen van kansarme gezinnen (*familles défavorisées*) niet regelmatig genoeg naar de kleuterschool gingen, hun kansen op schoolsucces in de toekomst aanzienlijk verminderden (Klasse, 2000; Knack, 30/8/2000). Twee jaar later gaf Minister Nollet de opdracht aan de Université Catholique de Louvain-la-Neuve om deze hypothese te onderzoeken. De onderzoeksresultaten (Mangez, Joseph, & Delvaux, 2002) toonden dat de sociale ongelijkheid in het onderwijs reeds vroeg begint. Maar ze ontkrachtten ook de hypothese dat de frequentie van deelname aan het kleuteronderwijs bepalend was voor het verdere schoolsucces van kansarme kinderen. De kwaliteit van deelname aan het kleuteronderwijs zou meer bepalend zijn dan de frequentie. Ondanks deze resultaten bleef Minister Nollet een verlaging van de leerplicht verdedigen en hij riep de Vlaamse en Duitstalige gemeenschap in 2002 en 2004 op om een verlaging naar 5 jaar te overwegen (Dautrebande, 2008). In de Vlaamse gemeenschap was er echter geen consensus. De wet zou slechts de bestaande situatie bevestigen, dus was het misschien een betere piste om in te zetten op de sensibilisering, stimule-

ring en begeleiding van ouders (Commissie voor Onderwijs Vorming en Wetenschapsbeleid, 28/9/2002).

Vanaf 2004 werden opnieuw verschillende wetsvoorstellen ingediend om de leerplicht te verlagen naar 5 jaar. Een wetvoorstel van Franstalige liberale MR-volksvertegenwoordigers en een wetvoorstel van de Nederlandstalige liberale VLD en Frans- en Nederlandstalige socialistische SPA-Spirit en de PS hanteerden een gelijkaardige probleemdefiniëring en oplossing (Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, 7/1/2004, 16/2/2004). Het uitgangspunt was dat een onregelmatige aanwezigheid in de derde kleuterklas bij kansarme kinderen en kinderen die thuis geen Nederlands of Frans spreken een leerachterstand zou veroorzaken in het lager onderwijs. Door deze ouders te verplichten hun vijfjarig kind naar de kleuterschool te sturen, zouden deze kinderen het eerste leerjaar 'met dezelfde bagage' aanvatten. De derde kleuterklas werd opgevat als een periode waarin kleuters de grondslag van rekenen en lezen aanleren, maar mocht niet fungeren als een vervroegd eerste leerjaar (Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, 7/1/2004). Het voorstel kaderde in een hernieuwde zorg om de ongelijkheid in het onderwijs. Via de PISA-rapporten van de OESO bleek immers dat het Belgische onderwijssysteem, meer dan in de buurlanden, de ongelijkheid versterkt en ook het HIVA, het Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving, publiceerde in 2003 een rapport dat de ongelijkheid in het onderwijs becijferde (Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, 16/2/2004). Daarin suggereerden Groenez, Vandenbrande en Nicaise (2003) dat, als kinderen niet voldoende regelmatig aanwezig zijn, ze tegen de derde kleuterklas een aanzienlijke achterstand opgelopen hadden. Vooral kinderen van laaggeschoolde ouders, ouders met een lagere socio-professionele status, alleenstaande moeders, zelfstandige ouders (kleine zelfstandigen, ondernemers of vrije beroepen) en kinderen die een 'vreemde nationaliteit' hebben en/of een andere taal spreken dan een 'Europese taal', zouden het meest kans hebben om een achterstand op te lopen bij een late instap in het kleuteronderwijs. De onderzoekers adviseerden het Vlaams parlement om de leerplicht deeltijds naar 3 jaar te brengen (Commissie voor Onderwijs Vorming en Wetenschapsbeleid, 18/5/2004). De vakbonden (ABVV, ACV en ACLVB) en de Vlaamse Onderwijsraad (VLOR) expliciteerden in hun antwoord op de federale wetsvoorstellen dat een verlaging van de leerplicht op zich niet garandeert dat men leerachterstand kan voorkomen bij kinderen uit kwetsbare doelgroepen. Het debat zou moeten handelen over het vervroegen van de toepassing van het gelijke-kansendecreet en over het investeren in kwaliteitsvol onderwijs en verdere professionalisering van het personeel (Commissie voor Onderwijs Vorming en Wetenschapsbeleid, 18/5/2004; Vlaamse Onderwijsraad, 2004).

In 2006 heropende de federale Minister van maatschappelijke integratie Christian Dupont (PS) in de regering Verhofstadt II het debat om de leerplicht te verlagen naar 5 jaar (*De Standaard*, 29/4/2006). Het federale Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting bekritiseerde namens talloze armoedeorganisaties deze plannen. Zij vonden dat de aandacht

moest gaan naar de manier waarop de school omging met kinderen uit arme gezinnen, eerder dan naar de verlaging van de leerplicht. Het steunpunt en de armoedeorganisaties pleitten daarom voor investeringen in kwaliteitsvol onderwijs via een beter partnerschap met de ouders, een onthaal op mensenmaat en een gevoeligheid voor diversiteit en sociale ongelijkheid; om deze aspecten te verankeren in de opleiding van kleuterleraren; en het toepassen van het brede-schoolconcept (Steunpunt tot bestrijding van armoede bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 2006). Aan deze oproep werd buiten de Franstalige oudervereniging van het katholiek onderwijs UFAPEC weinig gehoor gegeven (Dautrebande, 2008).

Omdat de federale wetsvoorstellen van 2004 niet werden aangenomen, dienden in 2007 volksvertegenwoordigers van de MR en de PS opnieuw gelijkaardige wetsvoorstellen in. Zowel de liberale, christendemocratische en socialistische regering Verhofstadt III als de regering Letermé I namen de doelstelling in hun regeerakkoorden op (Federale Regering Letermé I, 18/3/2008; Federale Regering Verhofstadt III, 21/12/2007). Onder Verhofstadt III dienden ook Franstalige christendemocratische volksvertegenwoordigers van de CdH een wetsvoorstel in om de leerplicht te verlagen naar 5 jaar. Men ging ervan uit dat het welslagen van de hele schoolopleiding en het welslagen van jongeren op de arbeidsmarkt werd bepaald door een vroege basis. Dit wetsvoorstel legitimeerde men door te verwijzen naar de UCL-studie van 2002 (Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, 7/3/2008; Belgische Senaat, 18/3/2008). De wetsvoorstellen van de MR, PS en CdH werden in 2010 in de kamer en in de senaat verworpen waarop volksvertegenwoordigers van de MR, PS en CdH onder Letermé II opnieuw wetsvoorstellen indienden met dezelfde inhoud³. Ook Nederlandstalige volksvertegenwoordigers van de Open VLD dienden in 2011 een gelijkaardig voorstel in. Men wilde hiermee de leerachterstand en schoolmoeheid op latere leeftijd van allochtone kinderen, kinderen van alleenstaande ouders en kinderen van laaggeschoolde ouders indijken. Het voorstel verwees naar het HIVA-onderzoek van 2003 (Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, 25/2/2011). Alhoewel de verlaging van de leerplicht niet opgenomen was in het regeerakkoord van de socialistische, liberale en christendemocratische regering Di Rupo I, dienden FDF (Franstalige regionalistische partij) -volksvertegenwoordigers in 2013 een wetsontwerp in om de leerplicht te verlagen naar 3 jaar. Men ging er opnieuw van uit dat kansarme gezinnen vaardigheden ontbreken voor de opvoeding van hun kinderen. Een leerplicht vanaf 3 jaar zou de opvoeding van deze kinderen aanzienlijk kunnen verbeteren. Men verwees naar onderzoek uit de VS waarin de cognitieve, sociale en economische effecten van kleuteronderwijs werden aangetoond (Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, 27/5/2013). Op 28 april 2014 werden al deze federale wetsvoorstellen definitief verworpen in de kamer. Als antwoord diende Catherine Fonck (CdH) op 9 juli 2014 een nieuw wetsvoorstel in de kamer in om de leerplicht te verlagen naar 5 jaar (Belgische kamer van volksvertegenwoordigers, 9/7/2014).

Sinds het Vlaamse regeerakkoord van 2004 beloofde de Vlaamse socialistische onderwijsminister Frank Vandenbroucke (SP-a) de geschetste federale initiatieven voor een verlaging van de leerplicht te ondersteunen (Vandenbroucke, 2004; Vlaamse Regering Letterme I, 22/7/2004). Tegelijk legde hij meer nadruk op flankerende maatregelen en sensibilisering en activering van de ouders (Commissie voor Onderwijs Vorming Wetenschap en Innovatie, 11/5/2006, 24/3/2005). De ouders en in het bijzonder de ouders van de meest kwetsbare kinderen *'moeten het belang van een vroege en regelmatige kleuterparticipatie inzien'* (Commissie voor Onderwijs Vorming Wetenschap en Innovatie, 24/3/2005, p. 22). In 2007 kregen de ideeën van Minister Vandenbroucke een concrete vertaling in een impulsplan ter bevordering van de kleuterparticipatie. 'Participatie' betekent dan de inschrijving en aanwezigheid op school van kleuters. Het impulsplan omvatte 7 assen: het wegwerken van financiële drempels voor ouders via het toekennen van een studietoelage op voorwaarde van regelmatige aanwezigheid van de kleuter; het verzamelen van efficiënte gegevens over de participatie; een sterke ondersteuning van de kleuterschool voorzien via extra personele omkadering; het wegwerken van financiële drempels via het toekennen van een studietoelage mits regelmatige aanwezigheid van de kleuter; een opdracht voor de Centra voor Leerlingenbegeleiding en de Lokale Overlegplatforms in het bevorderen van kleuterparticipatie; een extra huisbezoek door Kind en Gezin (agentschap van de Vlaamse overheid dat instaat voor het welzijn van jonge kinderen en hun gezinnen) bij kansarme en/of allochtone gezinnen om ouders het belang van kleuteronderwijs te doen inzien en een algemene sensibiliseringscampagne voor ouders (Vandenbroucke, 2007). In 2009, onder de christendemocratische, socialistische en Vlaams-nationalistische regering Peeters II, zette Minister van Onderwijs Pascal Smet (SP-a) het kleuterparticipatiebeleid verder en voerde een taaltest in voor kinderen die minder dan 220 halve dagen aanwezig waren in de kleuterschool. Kinderen die niet slagen, moesten een jaar kleuterklas volgen alvorens naar het lager onderwijs te mogen (Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen, 8/10/2009; Commissie voor Onderwijs Vorming Wetenschap en Innovatie, 23/4/2009). Hoewel de leerplicht een federale bevoegdheid was, is zo de facto in Vlaanderen de vervroegde leerplicht vanaf 5 jaar ingevoerd voor niet-Nederlandstalige kinderen, of – zoals parlementslid Wim Van Dyck (Vlaams Belang) zei: een 'leerplicht light' (Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen, 8/10/2009). In september 2014 is de taaltoets – na jaren van kritiek – opnieuw afgeschaft om plaats te maken voor een algemene taalscreening. De klassenraad zal vanaf nu beslissen of kinderen toegelaten worden in het eerste leerjaar van het basisonderwijs (Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen, 11/4/2014; *De Standaard*, 1/09/2014). De activeringslogica deed ook verschillende politici ballonnetjes oplaten over de koppeling van het leefloon aan de aanwezigheid van de kleuters op school, maar die voorstellen botsten steeds op heel wat kritiek (Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen, 19/4/2012; *Het Nieuwsblad*, 27/3/2012; *Knack*, 27/03/2012).

Hoe vroeger, hoe beter?

Zoals uit voorgaande blijkt, hebben Belgische en later Vlaamse bewindvoerders, op een pauze in de jaren 1980 en '90 na, zich voortdurend zorgen gemaakt over de ongelijke kansen in het onderwijs en hebben ze een verlaging van de leerplicht beschouwd als oplossing van dit probleem. Dat lijkt op het eerste zicht wat vreemd, want als onderwijs ongelijke kansen creëert, hoe kan dan meer onderwijs de oplossing zijn? En hoe komt het dan dat het Europese land met de grootste gelijkheid van kansen in het onderwijs, met name Finland, volgens de OESO tegelijk het land is met het kleinste aantal kinderen in het kleuteronderwijs (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2010, 2011)? En waarom al die wetsvoorstellen, terwijl de indieners ervan (van Bascour in 1968 over Ramaekers in 1977 tot Vandenbroucke enkele jaren terug) zelf met cijfers aantonen dat België en Vlaanderen de hoogste kleuterparticipatie in de wereld kennen?

Een eerste vaststelling is dat de zorg om kansarme kinderen als een rode draad door de hele geschiedenis van de leerplichtdiscussie loopt. Terwijl die zorg in de jaren 1960 de arbeiderskinderen betrof, zijn vandaag de allochtonen de nieuwe arbeiderskinderen. In de jaren 1960 ging het om 'socio-culturele handicaps', vandaag gaat het om 'taalachterstand' (eerder dan meertaligheid). In beide gevallen worden de gezinnen van deze kinderen getypeerd vanuit hun tekort. De constante in de geschiedenis is dat *zij* (de arbeiderskinderen of de allochtone kinderen) wat meer zouden moeten worden zoals 'wij' (met onze normen en waarden, onze culturele bagage en onze taal) (Vandenbroeck, 2009) en dat dit niet allen in het belang van het kind is, maar ook in het belang van de samenleving als geheel. Sinds de economische crisis van de jaren 1970 en nog meer sinds de opeenvolgende crisissen van de laatste decennia (met de bankencrisis als laatste trieste hoogtepunt) vormen ongelijkheid (en haar partner, de werkloosheid) de nieuwe sociale kwestie (Rosanvallon, 1995). Het bestrijden hiervan is niet alleen meer een morele opdracht van de samenleving, maar ook een economische plicht van elke burger. Dat is meteen ook een van de belangrijkste verschuivingen die we zien in de discussie over de verlaging van de leerplicht. In de jaren 1960 ging het nog om een 'holistische' benadering, waarbij zorg en leren samen hoorden te gaan en men – parallel aan de zorg voor de leerkansen van arbeiderskinderen – ook begaan was met hun culturele 'ontvoogding'. De integratie van zorg en leren moesten voorkomen dat het laatste jaar van de kleuterschool een eerste leerjaar zou worden. In de jaren 1970 kwam een meer economische benadering van de problematiek op de voorgrond. Via een leerplichtverlaging en een nieuwe onderwijsstructuur zouden kinderen zich beter kunnen voorbereiden op de harde economische situatie waarin ze zich later zouden bevinden. Alhoewel deze economische doelstellingen ook kritiek kregen, hebben beleidsmakers van diverse politieke partijen deze gedachtegang sinds het nieuwe millennium opnieuw opgenomen. Vandaag wordt een leerplichtverlaging vooral geïnstrumentaliseerd voor de toekomstige *employ-*

ability en economische rentabiliteit, waardoor de nadruk volkomen op het voorschoolse leren ligt.

Het ideaal is nu levenslang leren en de voorschoolse instellingen moeten hier toe bijdragen (Council of the European Union, 2009). Vandaar dat de toonaangevende studies die vandaag opduiken als legitimering voor het vervroegen van de leerplicht het steevast hebben over *return on investment*: investeren in de voorschoolse leeftijd zou een hoog economisch rendement verzekeren (Groenez & Vandenbroeck, 2013). Dat is meteen een tweede constante in die veertig jaar beleidsdiscussie: beleidsmakers wensen hun beleid te stoen op wetenschappelijk onderzoek, maar citeren zeer selectief uit het empirische materiaal en soms ook ronduit foutief. Zo was er minister Ramaekers die het onderzoek onder leiding van de Gentse professor De Coster aanhaalde om de socio-culturele handicaps van de arbeidersgezinnen aan te tonen, terwijl het onderzoek van De Coster en zijn medewerkers (Armand De Meyer en Luc Heyerick) net inging tegen die gangbare idee en aantoonde dat het ging om het gebrek aan aansluiting tussen thuistaal en schooltaal dat zo veel kleuters parten speelde, en dat vooral ingrijpen in de pedagogie van de kleuterschool wenselijk was (De Coster, 1973). Zo is het ook merkwaardig dat het beroemde sociologische onderzoek dat in de jaren 1970 opgang maakte (en nog steeds als actueel beschouwd wordt) en toonde hoe de school de ongelijkheid reproduceerde (Bernstein, 1970; Bourdieu & Passeron, 1970) niet in de discussie voorkwam. Dat onderzoek erkent de ongelijke kansen, maar zoekt (en vindt) de oorzaak ervan niet in eigenschappen van kinderen of gezinnen, maar in de manier waarop de school bepaalde vormen van taal (Bernstein, 1970) en cultureel kapitaal (Bourdieu & Passeron, 1970) meer naar waarde schat dan andere. Zo was er ook Minister Jean-Luc Nollet die een onderzoek bij het UCL bestelde en nadien inging tegen de onderzoekers die adviseerden dat scholen werk moesten maken van een kwaliteitsbeleid dat goed was voor elk kind en elke ouder. De kwaliteit van de ervaring van het schoolgaan voor kinderen zou immers meer bepalend zijn dan de frequentie van het schoolgaan (Mangez et al., 2002).

En zo is er ten slotte het actuele onderzoek dat aantoonde wat de positieve effecten zijn van de kleuterschool op de verdere schoolloopbaan. Er is vandaag inderdaad voldoende robuust onderzoek dat aantoonde dat voorschoolse voorzieningen een positieve invloed hebben op de verstandelijke ontwikkeling, de sociaal-emotionele ontwikkeling en het latere leren (voor een uitgebreid overzicht van de Europese literatuur hierover, zie Lazzari & Vandenbroeck, 2012). Alleen tonen de meest uitgebreide onderzoeken hierover geen verschil tussen deeltijds en voltijds kleuteronderwijs. Het aantal jaren dat een kind naar de kleuterschool gaat doet er toe, maar eens halftijds doet de frequentie er nog amper toe (Sylva, Melhuish, Sammons, Siraj-Blatchford, & Taggart, 2004), hetgeen vragen stelt bij de huidige bekommernis om halve dagen afwezigheid. Uit datzelfde onderzoek blijkt ook dat we die positieve effecten enkel mogen verwachten als die kleuterschool van optimale kwaliteit is. Wat dat precies is, is niet geheel duidelijk. Maar het gaat in de buitenlandse

onderzoeken die men vandaag als legitimering voor kleuterparticipatie citeert, doorgaans om kleuterklassen met relatief kleinere groepen (ongeveer half zo veel kinderen per volwassene dan bij ons). Het gaat ook om “early childhood education”, die een integratie is van wat wij kinderopvang en kleuterschool noemen. Dat betekent bijvoorbeeld dat men zorg en leren als evenwaardig beschouwt en heel wat aandacht besteedt aan respect voor diversiteit en dus aan dialoog met gezinnen (Siraj-Blatchford, 2006).

Conclusie: een egaliserende school of een school voor diversiteit?

Men gaat er al snel van uit dat het recht op onderwijs best vertaald wordt in een schoolplicht. Dat zou dan de beste manier zijn om voor elk kind dat recht op leren te garanderen, ondanks eventuele ‘onbekwame’ of ‘onverschillige’ ouders. In dat perspectief gaan voortdurend stemmen op om de leerplicht te verlagen en de facto werden door de Vlaamse Regering de laatste jaren ook maatregelen genomen om er voor de oudste kleuters een schoolplicht van te maken (zie de maatregelen tegenover kinderen die geen 220 halve dagen aanwezig zijn). De al te simpele gelijkschakeling van recht op onderwijs = recht op leren, en dus schoolplicht als invulling van kinderrechten doet ons evenwel essentiële zaken over het hoofd zien. Eén van die zaken is bijvoorbeeld artikel 5 van het IVRK dat vraagt om respect voor de visie van ouders. Een historisch perspectief leert ons immers dat in de discussie over de verlaging van de leerplicht, het steeds minder gaat over de vraag welk soort kleuterschool we willen of nodig hebben om een leerrecht voor alle kinderen te kunnen waarborgen zoals omschreven wordt in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (artikel 28). Waar in de jaren 1960 en '70 de voorstellen om de leerplicht te verlagen een onderdeel waren om de pedagogiek en de maatschappelijke functie van het kleuteronderwijs en het lager onderwijs te herdenken, wordt de discussie sinds het nieuwe millennium over de verlaging van de leerplicht zowel op federaal als op Vlaams niveau niet gekoppeld aan de vraag wat voor soort school we willen.

Doorheen de geschiedenis was er ook een bezorgdheid om de kleuterklas niet de verschoolen. Niettegenstaande in de late jaren 1970 de begrippen schoolrijpheid en schoolweerbaarheid wel in vraag werden gesteld, bleef de dominante teneur toch steeds de vraag hoe en wanneer we kinderen schoolrijp dienden te maken. Er was (en is) heel wat minder aandacht voor de vraag hoe we scholen *kindrijp* maken. Of, met andere woorden, de vraag welke kleuterschool we nodig hebben om met de (super)diversiteit van vandaag om te gaan? En nog veel minder voor de vraag wie daar dan over mag meepraten, ondanks de oproepen van armoedeverenigingen. Uit een beperkt onderzoek bij ouders wier kind vaak afwezig is op de kleuterschool bleek alvast dat de antwoorden die ouders op deze vragen geven een stuk aflaggen van wat onderwijsexperts hier doorgaans over zeggen. Terwijl experts benadrukken hoeveel kinderen leren op de (kleuter)school, hebben ouders vooral vragen over de *zorg*: zal mijn kind begrijpen wat er van hem verwacht wordt, wat als hij niet zindelijk is,

wat als hij niet eet,... (Vandenbroeck, De Stercke, & Gobeyn, 2013)? Het zou dus wel eens kunnen dat het onderscheid tussen zorg en educatie dat wij in onze kleuterschool maken (bijvoorbeeld, door zorgtaken uit te besteden aan kinderverzorgsters), het leren net niét ten goede komt (Van Laere, Peeters, & Vandenbroeck, 2012). Deze bedenking sluit aan bij het feit dat 10 jaar geleden het Comité van de Verenigde Naties voor kinderrechten het opsplitsen van het recht op leren, gezondheid en zorg van kinderen problematiseerde. Men stelde vast dat de kinderrechten te weinig ontwikkeld zijn in het belang van de allerjongste kinderen tussen 0 en 6 jaar. Na vele discussies in 2004 tussen de Verenigde Naties, Unicef, de Bernard Van Leerfoundation en academici, keurde het Comité van de Verenigde Naties voor kinderrechten een nieuwe aanvulling op het IVRK goed op 30 september 2005 (General Comment 7). Hierin benadrukte met de nood aan een holistisch perspectief voor kinderen waarin het recht op ontwikkeling (artikel 6), het recht op een goede gezondheid (artikel 24) en het recht op leren (artikel 28 en 29) als één geheel dient beschouwd te worden (United Nations Committee on the Rights of the Child, UNICEF, & Bernard van Leer Foundation, 2006). Kortom, zo lang we niet beter begrijpen hoé de ongelijke kansen tot stand komen in het onderwijssysteem en of dit al van in de kleuterschool zo is, lijkt de hele discussie over leerplichtverlaging onwezenlijk. Het is immers moeilijk om het over leerplicht te hebben als we niet kunnen garanderen dat er ook een *leerrecht* is. Anders lijkt het erop dat de kleuterschool er vooral moet voor zorgen dat kinderen ‘met een gelijke bagage’ aan de lagere school beginnen, en dus dat de lagere school haar oorspronkelijke emanciperende doelstelling helemaal niet meer hóéft te vervullen. En wat gaan we dan straks doen als blijkt dat de ongelijkheid mede door de kleuterschool in stand wordt gehouden? De kinderopvang verplichten? Wellicht is het beter om ons iets minder de vraag te stellen welke kinderen we nodig hebben in de lagere school, maar iets meer welk onderwijssysteem we nodig hebben om in de 21ste eeuw gelijke kansen te creëren. En die vraag kunnen we onmogelijk bespreken zonder de mensen over wie het gaat.

Noten

- 1 Vanaf 1968 had de Belgische regering twee Nationale Ministers van Onderwijs: één voor de Nederlandstalige en één voor de Franse gemeenschap. Het overleg tussen beide socialistische ministers van de BSP/PSB was echter groot gezien hun partij een unitaire Belgische partij was tot 1978.
- 2 De socialisten introduceerden het begrip ‘school’plicht in plaats van ‘leer’plicht alhoewel het in strikt juridische zin nog steeds mogelijk was om thuisonderwijs te organiseren.
- 3 10/09/2010: Fonck , Wathélet, George, Brotcorne (cDh)
29/09/2010: Lalieux, Mayeur, Frédéric, Henry , Blanchart, Musin (PS)
1/02/2010: De Bue, Jadin, Ducarme, De Permentier (MR)

Abstract

One hundred years after the introduction of compulsory education for children over six years, Belgian politics and educational practices are discussing the starting age of compulsory education. Similar to the period from the mid-sixties until the early eighties, some stakeholders wish to lower this starting age in order to stimulate equal opportunities in education for all children. One could wonder why we think that – given the equality (re)produced by the educational system – more school is the solution. By giving a historical overview, we critically look at the underlying definitions of social problems in these debates and how a possible *solution* like lowering the compulsory school starting age is legitimized. We conclude this article by questioning the implementation of compulsory school in order to secure the right to education as described in the United Nations Declaration of the Rights of the Child. Moreover we identify a field of tension between this right of education (article 28) and the right of being cared for as a child, respecting the wellbeing and best interest of the child (article 3), as well as the right of the parent to be heard (article 5).

Résumé

Cent ans après l'introduction de l'obligation scolaire pour les enfants de plus de six ans, un débat est mené au niveau des politiques belges et des pratiques éducatives à propos de l'âge où devrait commencer cette obligation. A l'instar de ce qui s'est passé du milieu des années soixante au début des années quatre-vingt, certains plaident pour un avancement de l'âge de la scolarité obligatoire afin d'assurer une égalité des chances pour tous. Etant donné que le système éducatif (re)produit des inégalités on peut s'interroger sur les fondements d'un raisonnement selon lequel avancer l'âge de la scolarité obligatoire constitue une solution. Grâce à une perspective historique sur cette question nous portons un regard critique sur la manière dont les problèmes sont posés dans ce débat, mais aussi sur la manière de considérer l'avancement de la scolarité obligatoire comme une solution. En guise de conclusion, nous questionnons l'obligation scolaire comme réponse unique au droit à l'éducation, tel que le définit la Convention Internationale sur les droits de l'enfant. Enfin, nous identifions des tensions entre ce droit à l'éducation (article 28) et dans cette même convention, celui d'être pris en compte en tant qu'enfant, celui de respecter son bien-être et le meilleur intérêt de l'enfant (article 3), ainsi que celui du parent d'être entendu (article 5).

Referenties

- Belgische kamer van volksvertegenwoordigers. (7/1/2004). Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 29 juni 1983 betreffende de leerplicht teneinde de leerplicht op vijfjarige leeftijd in te stellen. Ingediend door de heer Pierre-Yves Jeholet *DOC 51 0654/001*. Brussel.
- Belgische kamer van volksvertegenwoordigers. (7/3/2008). Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 29 juni 1983 betreffende de leerplicht, teneinde die in te stellen vanaf de leeftijd van vijf jaar. Ingediend door mevrouw Véronique Salvi en de heer Melchior Wathelet *DOC 52 0945/001*. Brussel.
- Belgische kamer van volksvertegenwoordigers. (9/7/2014). Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 29 juni 1983 betreffende de leerplicht, teneinde die in te stellen vanaf de leeftijd van vijf jaar. Ingediend door mevrouw Catherine Fonck *DOC 54 0051/001*. Brussel.
- Belgische kamer van volksvertegenwoordigers. (16/2/2004). Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 29 juni 1983 betreffende de leerplicht, wat de aanvang van de leerplicht betreft (ingediend door mevrouw Hilde Claes, de heer Stijn Bex en de dames Karine Lalieux, Anissa Tamsamani en Annemie Turtelboom *DOC 51 0814/001*. Brussel.
- Belgische kamer van volksvertegenwoordigers. (25/2/2011). Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 29 juni 1983 betreffende de leerplicht. Ingediend door de heren Bart Somers, Willem-Frederik Schiltz en Herman De Croo *DOC 53 1260/001*. Brussel.
- Belgische kamer van volksvertegenwoordigers. (27/5/2013). Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 29 juni 1983 betreffende de leerplicht. Ingediend door de heren Olivier Mangain, Damien Thiéry en Bernard Clerfayt *DOC 53 2834/001*. Brussel.
- Belgische Senaat. (18/3/2008). Wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 29 juni 1983 betreffende de leerplicht, teneinde die in te stellen vanaf de leeftijd van vijf jaar. Ingediend door de heer Marc Elsen en mevrouw Anne Delvaux *Zitting 2007-2008 nr. 4-649/1*. Brussel.
- Bernstein, B. (1970). Education cannot compensate for society. *New Society*, 15(387), 344-347.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1970). *Le reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris: Editions de Minuit.
- Brackeva, H. (1986). *De problematiek van de leerplichtvervroeging in België. Een onderzoek naar de rol van pressiegroepen in het overheidsbeleid*. (Thesis ingediend voor het behalen van de graad van licentiaat in de pedagogische wetenschappen), Gent: RUG.
- Coens, D. (1982). *Toespraak ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar H.I.V.O. Leuven*. Heverlee.
- Coens, D. (1985). *Werk maken van onderwijs*. Brussel: Ministerie van onderwijs.
- Colebunders, G. (1980). *Nota voor de kabinetleden (ter kennisgeving van de heer Minister)*. Brussel: Ministerie Van Nationale Opvoeding.
- Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen. (8/10/2009). Handelingen. In Vlaams Parlement (Ed.), *Zitting 2009-2010 C13 – OND1*. Brussel.
- Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen. (11/4/2014). Ontwerp van decreet betreffende het onderwijs. In Vlaams Parlement (Ed.), *Zitting 2422 (2013-2014) – Nr. 12*. Brussel.
- Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen. (19/4/2012). Vraag over het voorstel van de Gentse OCMW-voorzitter om het inschrijven van kleuters te koppelen aan het leefloon. Retrieved 17/8/2014, from <http://www.vlaamsparlement.be/Proteus5/showVIverslag.action?id=664804>
- Commissie voor Onderwijs Vorming en Wetenschapsbeleid. (18/5/2004). Verslag over het symposium 'De leerplichtverlenging –20 jaar ervaring, perspectieven voor de toekomst'. In Vlaams Parlement (Ed.), *Stuk 2183 (2003-2004) – Nr. 2 – Bijlage 10*. Brussel.
- Commissie voor Onderwijs Vorming en Wetenschapsbeleid. (28/9/2002). Handelingen. In Vlaams Parlement (Ed.), *Zitting 2002-2003*. Brussel.

- Commissie voor Onderwijs Vorming Wetenschap en Innovatie. (11/5/2006). Handelingen. In Vlaams Parlement (Ed.), *Zitting 2005-2006 C247 – OND26*. Brussel.
- Commissie voor Onderwijs Vorming Wetenschap en Innovatie. (23/4/2009). Handelingen. In Vlaams Parlement (Ed.), *Zitting 2008-2009 C188 – OND18* Brussel.
- Commissie voor Onderwijs Vorming Wetenschap en Innovatie. (24/3/2005). Handelingen. In Vlaams Parlement (Ed.), *Zitting 2004-2005 C157 – OND15*. Brussel.
- Commissie voor opvoeding wetenschapsbeleid en cultuur. (9/6/1983). *Wetsontwerp betreffende de leerplicht / schoolplicht*. Brussel.
- Conseil National Des Parents. (1980). *Colloque du 14 février 1980. La prolongation de la scolarité obligatoire...des 5 ans?*
- Council of the European Union. (2009). Council Conclusions on a strategic framework for European cooperation in education and training: 'ET 2020'. 119, 2-10.
- Dautrebande, V. (2008). *L'école obligatoire à 5 ans. Solution contre l'échec scolaire et facteur d'intégration sociale ?* Brussel: UFAPEC.
- De Ceulaer, D. (1990). *De verlenging van de leerplicht: veertig jaar Belgische onderwijspolitiek*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- De Coster, W. (1973). Le handicap socio-culturel et sa compensation. In G. De Landsheere (Ed.), *Recherche en éducation. Recherche sur les handicaps socio-culturels de 0 à 7-8 ans*. (pp. 65-72). Bruxelles: Ministère de l'Éducation nationale et de la Culture Française.
- De Croo, H. (1975). *Emancipatie ook in de school*. Brussel: Ministerie van Nationale opvoeding.
- De Croo, H. (1977). *Het Nederlandstalig onderwijs. Drie jaar beleid... 1974-1977*. Brussel: Ministerie van Nationale Opvoeding.
- De Smet, H. (1977). Vanaf 5 jaar verplicht naar school. *Brug tussen gezin en school*, 20(9).
- De Standaard. (1/09/2014). Verplichte taalscreening om anderstalige leerlingen te helpen.
- De Standaard. (29/4/2006). Minister Dupont lanceert zijn voorstellen tegen armoede. Vanaf 5 jaar verplicht naar de kleuterklas.
- De Vroede, M. (1970). *De weg naar de algemene leerplicht in België. Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden. Deel 85*. (pp. 141-166). Groningen: Wolters-Noordhoff N.V.
- Federale Regering Leterme I. (18/3/2008). *Regeringsverklaring*. Brussel.
- Federale Regering Verhofstadt III. (21/12/2007). *Regeringsverklaring*. Brussel.
- Groenez, S., Van den Brande, I., & Nicaise, I. (2003). *Cijferboek ongelijkheid in het Vlaamse Onderwijs. Een verkennend onderzoek op de Panelstudie van Belgische huishoudens*. Leuven: Steunpunt LOA.
- Groenez, S., & Vandenbroeck, M. (2013). *De positieve effecten van voorschoolse voorzieningen voor kinderen in armoede. Bijlage1 bij de Society Case 'Ongelijkheid begint in de wieg'*. Antwerpen: Vlaams Armoede Steunpunt.
- Het Belang van Limburg. (21/12/77). Verlaging Schoolplicht niet overtuigend. Ouderverenigingen kritisch voor plan Ramaekers.
- Het Belang van Limburg. (23/11/78). Geen gelijke kansen in het onderwijs. Aldus Minister Ramaekers.
- Het Laatste Nieuws. (6/12/77). Vijfjarigen blijven kleuters voor minister ramaekers
- Het Nieuwsblad. (1/09/1977). Ramaekers denkt aan leerplicht op 5 jaar.
- Het Nieuwsblad. (27/3/2012). Leuvense OCMW-voorzitter: 'Grondwet moet eerst worden aangepast'.
- Klasse. (2000). Niets Gemist. Retrieved 3/9/2014, 108, from <http://www.klasse.be/archief/niets-gemist-42/>
- Knack. (3/9/2012). Gemeenschappelijke eerste graad niet goed voor leerprestaties.
- Knack. (12/3/2014). Kleuteronderwijs moet verplicht worden.
- Knack. (14/5/2014). Laat leerplicht starten op 2,5 jaar.
- Knack. (24/08/1977). Minister Ramaekers: De stille democratie.

- Knack. (27/03/2012). 'Inschrijven kleuters koppelen aan leefloon is asociaal' (Smet).
- Knack. (30/8/2000). Leerplicht vanaf vijf jaar?
- Lazzari, A, & Vandenbroeck, M. (2012). Literature Review of the Participation of Disadvantaged Children and families in ECEC Services in Europe. In J. Bennett (Ed.), *Early childhood education and care (ECEC) for children from disadvantaged backgrounds: Findings from a European literature review and two case studies, Study commissioned by the Directorate general for Education and Culture*. Brussels: European Commission.
- Mangez, E., Joseph, M., & Delvaux, B. (2002). *Les familles défavorisées à l'épreuve de l'école maternelle*. Louvain-La-Neuve: CERISIS - UCL.
- Nicaise, I., & Desmedt, E. (2008). *Gelijke kansen op school: het kan!* Mechelen: Plantyn.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010). *PISA 2009 key findings*. Paris: O.E.C.D.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2011). *Pisa in Focus 2011/1*. Paris: O.E.C.D.
- Ramaekers, J. (1977). Beleidsnota van de minister van nationale opvoeding. *Brandpunt*, 146-152.
- Ramaekers, J. (1979). *Toespraak gehouden door de Minister van Nationale Opvoeding, de heer J. Ramaekers, naar aanleiding van het eeuwfeest van de R.N.S. Brugge*. Brugge.
- Regering Tindemans II. (7/6/77). *Regeringsverklaring*. Brussel.
- Rode Vaan. (1/12/77). Het onderwijsbeleid doorgelicht Ra-Ra-Ramaekers.
- Rosanvallon, P. (1995). *La nouvelle question sociale: repenser l'Etat-providence*. Paris: Seuil.
- Siraj-Blatchford, I. (2006, October 26-28). *The impact of early childhood settings and families on children's development*. Paper presented at the Promoting diversity through education, Bratislava.
- Standaard, De. (25/6/1977). Ramaekers breekt met beleid van De Croo.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. (2006). *Nota verlaging van de leerplicht*. Brussel.
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2004). *The effective provision of preschool education (EPPE) project: Final report*. Nottingham: DfES Publications - The Institute of Education.
- Tribune. (24/1/78). Tewerkstelling, rationalisatie en verlenging van de schoolplicht.
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. New York.
- United Nations Committee on the Rights of the Child, UNICEF, & Bernard van Leer Foundation. (2006). *A Guide to General Comment 7: 'Implementing Child Rights in Early Childhood'*. Den Haag: Bernard van Leer Foundation.
- Van den Eede, F. (1969). *Geschiedenis van de leerplicht-idee in België tot 1914*. (Verhandeling aangeboden tot het verkrijgen van de graad Licentiaat in de Pedagogische Wetenschappen), Rijksuniversiteit Gent, Gent.
- Van Laere, K, Peeters, J, & Vandenbroeck, M. (2012). The education and care divide: the role of the early childhood workforce in 15 European countries. *European Journal of Education*, 47(4), 527-541.
- Vandenbroeck, M. (2009). *In verzekerde bewaring. Honderdvijftig jaar kinderen, ouders en kinderopvang. Tweede volledige bijgewerkte druk*. Amsterdam: SWP.
- Vandenbroeck, M, De Stercke, N., & Gobeyn, H. (2013). What if the rich child has poor parents?: the relationship from a Flemish perspective. In P. Moss (Ed.), *Early Childhood and Compulsory Education. Reconceptualising the relationship* (pp. 174-191). London: Routledge.
- Vandenbroucke, F. (2004). Discussienota Onderwijs en Vorming 2004-2009 *Zitting 2004-2005 Stuk 99 (2004-2005) – Nr. 1*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Vandenbroucke, F. (2007). Betreft: Maatregelen ter stimulering van de participatie aan het kleuteronderwijs. Retrieved 20/12/2013, from <http://www.ond.vlaanderen.be/basisonderwijs/kleuterparticipatie/actieplan/061018.pdf>

- Vlaams Parlement. (1998). Handelingen. Plenaire Vergadering *Zitting 1997-1998* (Vol. 37). Brussel.
- Vlaams Parlement. (1999). Handelingen. Plenaire Vergadering *Zitting 1999-2000* (Vol. 8). Brussel.
- Vlaams Weekblad. (5/12/77). Verlenging schoolplicht.
- Vlaamse Onderwijsraad. (2004). *Advies over verlaging leerplichtleeftijd en over optimalisering onderwijs aan jongste kleuters*. Brussel: VLOR.
- Vlaamse Regering Letermé I. (22/7/2004). Regeringsverklaring. Brussel.
- Volksgazet. (9/2/78). Ook kleuteronderwijs moet aangepast zijn.
- Volksmacht, De. (13/6/78). Congres Christelijke Onderwijs Verbond.
- Vooruit. (4/2/78). Niet te bruusk maken. Ramaekers: overgang naar lagere school.